

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ

(Նարոնակութիւն ՍԻՈՆ 1942, քիւ 11-12-էն)

Մեր ներքին Տեղագիտական հետազոտութեան նախ իր երկու կողմերը ներքին «ձախի» Անցեալին, ու «աջի» Ապագային յարաբերաբար, անհամեմատաբար էն գեւորաց իրականութեամբ մը առանձնաշնորհ է. վասնզի այդ ներկան ուրիշ բան չէ մեր մէջ՝ այլ նոյնինքն մեր Աճիւն, մի ու զործոմ կայուն-բիւնը հոն՝ որ իր կարգին իբր Ոգույն ու Ինքնական ներկայութիւնն է մեր մէջ. որովհետեւ, ինչպէս ըսուած է, իրապէս «ամէն Երկայունութիւն Ոգույն ներկայութիւն մըն է»։ Արդ, եթէ ուղէինք երկրաչափօրէն պատկերել այդ ներկայութիւնը, հարկ պիտի ըլլար ոչ թէ ապագայէն զեպի անցեալը գտնող գծին վրայ իբր կէտ մը միայն գծել զայն, այլ իբր այդպիսի կէտի մը վրայ բարձրացող ուղղահայեաց մը — ու ահա որ այս ժամանակը կ'ստանայ արդէն երկու տարածք՝ «անցեալ-ընթացական» երկայունութիւն մը՝ որուն կը միջամտէ գործոն Ոգույն ներկայութեան բարձրութեան գիծը, վասնզի ինչպէս մեր մարմինը՝ երկրին վրայ, մեր անձը կանգուն է՝ ազդող ու ներգործող, ակտիւ ստեղծիչ՝ մեր ժամանակի գծին վրայ, իրապէս ամէն պահու իրմէ իսկ գոյացնելով այդ գիծը։

Աւելին՝ սակայն. այս երկրորդ ժամանակին ներկան պէտք է պատկերել զեռ ոչ թէ իբր լոկ «ուղղահայեաց մը» ապագայէն անցեալ գացող «գծին» վրայ, այլ իբր «եռանկիւն» մը որուն խաւրիսը այդ գծին վրայ առաւել կամ նուազ մեծ է՝ ըստ մեր հոգեկան պահերու պրկման, ընդդիմ-ման տարողութեանը աստիճանին, և որուն զագծը մեր Եսի միութիւնն է. Արդարեւ ինչ որ կը կոչենք ըստ այս ժամանակին Երկայն պահ ՄԻՐ, միւս ժամանակով հաշուածով՝ անոր ակնթարթային ներկաներուն ամբողջ մէկ գումարը կը ներկայացնէ. — Երաժշտական ունկնդրութեան փորձը զիւրաւ պիտի ապացուցանէր այս կէտը, Կ'ունկնդրենք մեղեդիի մը. անոր ձայները մեզի կուգան ու կ'անցնին. միւս ժամանակը զանոնք կ'առնէ յաջորդաբար իր անցեալի ոչինչին մէջ, բայց այս ժամանակը զանոնք ընդհանրապէս կը պահէ իր հետոյ ներկային մէջ զանոնք բաղա-դրելու իւրաքանչիւր նոր ձայնին հետ, Այսպէս պիտի չունենայինք Մեղեդին. այլ ձայներ միայն, այլ ամէն ակնթարթի ձայն մը կամ նոյնիսկ ձայնի կտոր մը միայն, Ուրեմն մեղեդի մը իմա-նալ, մեղեդիի մը «հետեւիլը» կ'ենթադրէ անոր զրաւած անցեալ ժամանակի մասերը խտացնել չանցեալ պահու մը մէջ, այսինքն, ուրիշ խոս-քով՝ երկար, հետոյ, հստ ներկայի մը մէջ։ Զը

կարծենք սակայն որ հոս պարզ յիշողութեան երկու մը կայ. մեղեդիի մը անցեալ ձայները իբրեւ անցեալ չեն յիշուիր իր նոր ձայներուն հետ, ձայներուն բով. այլ իրապէս Երկայն են այդ ձայներուն մէջ ու կը հարստացնեն իրենց մով ու նոր եկողներով կազմուող մի իմաստի մը բովանդակութիւնը, Ուրեմն հոս իրապէս Երկայն իմք իմք երկայնք մը ունի որ միւս ժամանակին շատ մը ակնթարթներով պիտի հաշուուէր եթէ երբեք երկու ժամանակները համաչափելի կամ չափակցելի (com-mensurable) ըլլային։ Դիտել պէտք է սակայն, թէ հոս անցեալ գացող ձայներէն պահուածը անոնց Բիզիմական իրա-կանաբիւնը չէ, որ իրապէս միւս ժամանակին պատկանելով՝ անոր անցեալին հետ կը ընթուի հետզհետէ, ակնթարթ առ ակնթարթ, այլ անոնց երաժշտական-իմաստի իրականութիւնն է, անոնց օգեկան նշանակութիւնն է։ Մեր երաժշ-տական միտքը այդ ձայներուն անցեալ ու մա-րդ, յաջորդաբար չբացող ֆիզիքական գոյու-թենէն կը վերցնէ անոնց երաժշտական իսկու-թիւնը, «զիտաւորութիւնը», անոնց ա'յն հան-գամանքը որով անոնք իրենց փոխաբարեռու-թիւններով պիտի գոյացնեն հող երաժշտական միակ Զը մը, ու թող չտալով որ ձայներուն այդ բաժինը կորսուի, անոնցով կը կազմէ երաժշ-տական իմաստի մէկ Երկայն։ Այդ ներկան հա-կառակ որ հետզհետէ՝ կը գոյանայ, իւրաքանչիւր նոր ձայնի հետ կը հարստանայ և իմաստային իր լրումին կը զիմէ, իր ամբողջութեամբը օգեկան միակ ակտի մը մէջ առնուած, սեղանած՝ կը կազմէ մեզ համար անբաժանելի, ակնթարթ-ներու մէջ անցրուելի բայց միևնոյն առեւ յա-ջորդական տարբերով ճոխացող, այլազանօրէն լեցուն մէկ պահ մը, այսինքն հետոյ Երկայն մը, երկար «իմայ» մը։

Նոյն իրողութիւնը, ու տակաւին ոչ նուազ չանկան ուրիշներ՝ մեր ներքին ժամանակի ներ-կան յատկանշող՝ պիտի յայտնուին մեզի, երբ նկատի առնենք զարձակ քերթութեամբ մը ստեղծ-ման ու ընթերցման պարագան. քերթութեամբ մը ստեղծումը օգեկան բեղուն ակտի մը, «ստեղծող ներկայութեան» մը արդիւնքն է, որ իբր ստեղ-ծող հետզհետէ յառաջ կը բերէ անոր նոր նոր բառերը, Ասոնք երբ գրուին էլի մը վրայ՝ ըլլա-լով իրարմէ դուրս, կը գրաւեն միջոցի անընդ-միջ, կը գոյացնեն «արածութիւն» մը (որովհետեւ տարածութիւնը էսպէս «արեւելու» համազոյ գրութիւնն է ինքնին), Հոս կը գիտենք «ա-

բաժնուրիւնը յառաջ եկած ներքին ժամանակի մը բեղուն ներկայէն, ձիւղ այդ ներկային ներգոյ այլազանն ու բաղումը միաւորող պրկումին թուլացումէն իսկ։ Որովհետեւ երբ բառերը բանաստեղծին մէջ յաջորդաբար կ'ստեղծուէին, աւտով իրենք չէին կորանցներ սակայն իր մէջ՝ իրենց միութեան կապը, հոգեկան ակտի մը միւնոյն պրկումին մէջ իբր սեղմուած, գոյացնելով հարուստ բայց մի ներկայ մը, բայց՝ ահա որ իրմէ դուրս եկած՝ ու զուրը՝ զեռ իրարմէ՝ ալ դուրս եկած, իրենց ներքին կապը թուլացուցած, անոնք կը ներկայանան իբր էջի մը վրայ ռարածուրիւն, իրենց tensionը՝ ex-tensionի վերածուած ունենալով։ Հիմայ սակայն եթէ ուզենք կարգալ այդ բերթուածը, հարկ պիտի ըլլայ ժամանակ մը կիրարկել իրեն։ Վերստին ժամանակի մը մէջ առնել զայն։ Վերստին կ'ըսեմ՝ քանի որ ինք բերթողին ժամանակէն ծնած էր նախապէս — «ժամանակ մը կիրարկել»՝ բայց ո՞ր ժամանակը, կիրարկելը նախ «ժամացուցային ժամանակը», Միջոցին, Տարածութեան ընկեր ժամանակը, պիտի կարգանք յաջորդաբար բառերը, բայց որովհետեւ իրարմէ դուրս, «պիրար չմանչցող», հետզհետէ ջնջուող ակնթարթներէ կը բաղկանայ այդ ժամանակը, տարածութեան պէս իր կէտերը իրարմէ դուրս ձգող՝ զայն կիրարկելով բերթուածին՝ ասոր բառերը կարգացած պիտի ըլլանք, բայց բերթուածը որ այդ բառերու ներքին իրերաթափանցումով գոյութիւն ունի, այդ բոլոր բառերովը իբր «մէկ ֆերուած» պիտի խուսափի մեզմէ։ շատ շատ պիտի կրնանք հաշուել թէ Բանի երկվայրկեան առաւ այդ ընթերցումը։ Պիտի ունենանք ժամացուցային ժամանակէն ակնթարթային բառ-ներկաներու գումար մը։ Բայց — կը կրկնեմ — ո՞չ ֆերուածը՝ այսինքն բերթողին ստեղծողութենէն ելած այն ոգեղէն մի բանը որ բերթուածն է։ Փոխ տանք, սակայն այս անգամ, մեր ընթերցման, մեր բուն, ներքին, ոգեկան տեղութիւնը, այն որուն առանցքը ու գոյացութիւնը կը կազմէ մեր անձին ինք իրեն՝ և իր առարկաներուն ներկայութիւնը իսկ, այն՝ որ իր յաջորդական արտաբերումներն ու ստացումները իրարմէ դուրս չձգել իրարու մէջ կը պահէ, կը խտացնէ։ Եւ որով մտքի ակտերու ձեւաւորող միութեանը մէջ կ'առնուին այն տարրերը որոնց կը հանդիպի մեր անձը իբր զուրբի եղելութիւններ, կամ որոնցմով ամէն վայրկեան կը հարստացնէ ինքզինքը իբր ներքին ապրում։ Եւ այն՝ որով միայն շարժում կը տեսնուի և լինելութիւն կ'ըմբռնուի, ու աւելին՝ այն՝ որով միայն մեր լինելութիւնը կը գոյացնայ, ինքն իսկ արդէն նոյն ըլլալով մեր լինելութեանը հետ։ Փոխ տանք, կ'ըսեմ, հիմայ, մեր այդ տեսլութիւնը՝ մեր ընթերցումին։ Ի՞նչ պիտի պատահի. անշուշտ դարձեալ յաջորդական բառերը իբր ճիւղիքական նշան պիտի անցնին մեր աչքերէն սակէն ու մէկ կողմէ պիտի ջնջուին մեր ակնարկին համար։ Բայց մեր ընթերցումի ակտին միակ ներկայութեանը մէջ անոնք պիտի պահուին իրենց իմաստի ոգեկան հանգաման-

քովը ու հետզհետէ իրարու վրայ տեղեկալով, աւելին՝ իրարու մէջ համադրուելով, ներառողորմելով պիտի կազմեն մեզի համար կրկին այն ոգեկան — ձեւական ամբողջը որ բերթուածն է ինքնին։ Զանազան տուններով, տողերով, բառերով հարուստ, իբր այլասեռ իրականութիւն լինող, բայց միևնոյն ատեն իբր մէկ բան մնացող ֆերթուածը պիտի գոյանայ, որ շատ մը մասերու՝ իրարու և իրարու մէջ՝ միակ կշարաւալ ներկայութիւն մըն է։ Ֆերթուածը մեր լինելութեան մէկ ներկային գոյացաւ, և այդ գոյացածը մէկ համապատասխանն է — կը քաշուի ըսելու նոյն այն է — որ ֆերթողին ներշնչման մէկ պահուն, մէկ ներկային ստեղծումն էր։

Ուրեմն կրնանք ըսել թէ «Երաժշտական ժամանակին» ներկան միևնոյն ատեն համագոյ այլազանութեան մը «լայնքին»՝ ու փոխուող, աւտող, լինող, թաւալող այլազանութեան մը «երկայնքին» մտքի միութեանը մէջ ընդգրկուած է։ Այդ ընդգրկումը անշուշտ անձին մէկ ակտովը, պրկումի գործով կայ, իր այդ ակտովը մեր անձը իր լինելութեան և այն լինելութեան որուն ակնատես է արտաշխարհին մէջ՝ առաւել կամ նուազ մեծ ու ճոխ մէկ բաժինը վեր կ'առնէ, կը վերապահէ, անկէ կազմելու համար իր ժամանակի ներկայ-պահերը, զորս ընդհակառակը միւս ժամանակը իր ակնթարթներու փոշին մէջ կը ցրուէր։ Այդ միւս ժամանակէն ներս, վեր կ'առնելի այդպէս այս ժամանակի ներկան։ Ու հիմայ երբ երաժշտական ժամանակի ներկայէ մը, որ «լայնք» ու «երկայնք» ունեցող իրականութիւն մըն է, յանկարծ վար կ'իջնենք ու վերստին կը դառնանք այսպէս ըսելու համար զուրբին, անոր ժամացուցային ժամանակին, այն զգացումը կ'ուրեմնանք որ այդ պահը ապրել էինք այդ ժամացուցային ժամանակէն վեր, էլի պահը կարծես փրկած էինք անոր ջնջող վաղքէն, անոր «անցնողութիւն» «ժամանակաւորութիւն» ու մեր անձին մնայուն գոյութեանը մէջ սեւեռած։ Այսպէս, դարձեալ, երբ «Մարտիկ» խորհրդածութեան մը, ընթերցման մը, երաժշտական ունկընդորմութեան մը, մեր անձին բովանդակ ուշադրութիւնը իրեն ունեցող գործի մը ներկայէն ու վերստին կը դառնալով մարդոց հասարակաց պայմանադրական ժամանակին՝ կ'զգանք որ այդ երկու ժամանակները հասարակաց միևնոյն չափի մը անընդունակ են, մէկուն ու միւսին ներկաներուն մէջ ոչ միայն, այսպէս ըսենք, տեղութեան բանալուրքեան մը ալ մանաւանդ որակի տարբերութեան մը գոյութեանը պատճառաւ։ Մէկուն ներկան ըլլալով անհունորէն փոքր ակնթարթ, միւսին ներկան՝ հաստատ, թէ և չի չափուող տեսլութիւն, մէկուն ներկան անորակ, պարապ, չարժան ու անշարժ կէտերու հանդիպում ըլլալով, մինչ միւսին՝ հոգեղէն երանգներով ճոխ՝ որակաւոր լինող լիութիւն։

Սակայն և այնպէս պէտք է ընդունիլ թէ մեր անձին համար այդ «ներկայ պահ լինող», միւս ժամանակին մակարդակին վրայ արդէն անցած կորստած մեծ բաժիններ ներկայի մը մէջ ընդգրկե-

լով խտացնող այդ ակտերուն կարկինին ծայրերը բացման անսահման կարողութիւն մը չունին, ու այս պատճառով ալ «երաժշտական ժամանակը» իր կարգին Անցեալ կ'ունենայ, Այդ ժամանակին իւրաքանչիւր «մեղեդին» վերջ մը կ'ունենայ ու այդպէս մեր ներկայ պահերը կը զառնան կ'ըլլան անցեալ պահեր մեզի համար, եւ ասանք իրարու վրայ աւելցած ու իրր բովանդակ մը գոյացուցած կը կազմեն մեզ համար ինչ որ կը կոչենք լայն առումով մեր անցեալը: — Ի՞նչ է ասքին այս անգամ այս մեր ներքին ժամանակին Անցեալը:

Տեսանք, ժամացուցային ժամանակի անցեալը իրապէս անգոյ էր: Մեր ներքին ժամանակին Անցեալը, ընդհակառակը, կը շարունակէ իրապէս պահել իր գոյութիւնը: Մեր ներքին ժամանակին անցեալը չի ջնջուիր միւսինին նման, ի՞նչ կ'ըլլայ այն ատեն, ի՞նչ ձևի տակ և ՞՞որ կը շարունակէ մնալ — Ըսենք, կ'երթայ նոսր յատուկ մեր էութեան, ոգեղէն ձևի մը տակ ընդհուղուել մեր անձին, աւելցնել՝ աճեցնել՝ անոր «Հոգեղէն մարմինը»: Ասոր համար է որ կըրնանք ըսել թէ՛ ինչպէս որ հասուն մարդը աւելի մեծ է իր մարմնին հասակովը, ծաւալովը ու կշիռովը քան մանուկը՝ այնպէս ալ աւելի մեծ է իր անձին ոգեկան-նիւթովը, իր «Հոգեղէն մարմին» հասակովը, ծաւալովը ու կշիռովը: Այս ինչպէս որ մեր մարմինը կ'աճի որովհետեւ իր մէջէն անցնող արտաքին աշխարհէն առնուած նիւթերէն հետզհետէ աւելի մեծ բաժիններ կը յաջողի իրեն վար զնել՝ պահել, իր կենսաբանական ձեւը իրագործելու և պահելու համար, այնպէս ալ մեր անձը կ'աճի հետզհետէ որովհետեւ իր կեանքի եղելութիւններէն, իր յաջորդական ներկաներէն իր մարսած, իմա՝ ոգեղինացուցած բաժինները կը պահէ իրեն, անոնցմով իր «Հոգեղէն մարմինը» մնայուն իր Ձևին մէջ հետզհետէ աւելի հարուստ կազմաւորելու համար:

Մեր անցեալին մեզ համար գոյ ըլլալուն տարբագոյն փաստը անշուշտ այն է՝ որ մեր անցեալը ամէն վայրկեան կրնայ վերջիշուիլ մեզմէ: Ի՞նչպէս բացարձակ անգոյն պիտի կրնար վերստին բերուիլ և մտածուիլ, պատկերացուիլ ու երբեմն նոյնիսկ (Զգայական յիշողութեան — *mémoire affective*ի պարագային) ճիշդ իր հին միջոցաւորովը, անոր հոգեկան բոլորովը ներգոյացուիլ մեր կողմէ:

Երևուալով

Շ. Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

(Վերէն յ-լուրդ)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅԱՒԲԼՈՒՐԻ ԿԱՅՈՂԵԿՈՍԱՐԱՆԻՆ

ՏԵՂԵ ՌԵ ՊԱՏՄԱԿԱՆԵՐ

Սիոնի ընկերացոյններուն կը ներկայացնենք մասնաւոր հանդիմով, քերթով ժողովուն աշխատակից Դեր. Տ. Արսաւազի Արշակունիքի քարվանձաձոյ պատմական սրբ աշխատարարն, որ շարունակութիւնը կը կազմէ «Կիլիկիան Բերքերու Պատկեր» (2. Կոնստանտնուպոլիս) եւ Սարաւանդիք (Անահիտ) իր աշխատարարներուն:

Վերոյիշեալներու կարգին պատրաստ են նաեւ Կոնստանտնուպոլիսի Ամուսարիք, պարբերաբար հրատարակուելու համար այս եղերին:

Ա. Դէպի հարաւ

Սվազիի կուսակալին կամ կառավարչին տիրալիր և բարի մաղթանքներովը Սոցուտոս 21-ի առաւօտուն կանուխ համբայ եղանք և քաղաքին արուարձաններէն հեռանալէն քիչ վերջ, հասանք Գրզըլ Բրժաքի (Կարմիր գետ) ափունքը: Այս վերջինը փոքր Ախոյ գետերէն կարեւորագոյնն ու մեծագոյնն է:

Հոս գետը ծածկուած է հին կամուրջով մը՝ զոր Թուրքերը «Կիլիկի Բեռլիք» կամ «Ծուռ կամուրջ» կ'անուանեն իր եզակի ձևին համար, որ կը ծառայէ զարնան և ձմրան ձիւնին տոկալուն: Հոս գետը մեծ թիւով կոճղեր կը բերէ և կը տանի գետեղէրք՝ ուր մարդիկ կը սղոցեն և թանձր տախտակներու կը վերածեն: Այս շատ հեւ տաքքարական հայկական կամուրջը տասնը ութը կամարներ ունի, որոնցմէ տասներեքը հոս դրուած նկարին(*) մէջ կը տեսնուին: Կը կարծուի որ Սենեքերիմ թաղաւորին դուստրը շինել տուած է զայն: Թէ և ժ.Ա. դարէն առկին ատենը անգամ մը ընականաբար ամրացուած է կամուրջը, բայց բազմաթիւ մաշած աւաղաքարեր յայտնի կերպով կը կրեն ինքնատալութեան կնիքը և ես առանց վարանելու կ'ըսեմ թէ հայ փոխարքաներու շրջանէն մնացած այս նշանաւոր հնութիւնը իր բոլոր կարևոր մասերով այդ

(*) Կը ցաւինք որ կարելի չեղաւ յիշատակուած նկարները հոս զնել զինկի-ի գործածութեան կառավարական արգելքին պատճառաւ: